

Олександр Пономарьов*

ОГЛЯД КНИГИ ВЛАДА МІСКЕВКИ «РІК 1812: ДВА СТОЛІТТЯ ВІД ПОЧАТКУ АННЕКСІЇ БЕССАРАБІЇ РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ»¹

Рік, що минув є пам'ятним через кілька ювілейних дат, які мають, щоправда, зовсім різне значення, різні наслідки. В Росії відзначали 200-річчя початку Великої Вітчизняної війни як і годиться для цієї дати з патріотично-пафосним змістом урочистостей такого рівня. В Румунії і Республіці Молдові відбулися заходи², присвячені 200-річчю підписання Бухарестського мирного договору, який поклав початок «бессарабській проблемі» — складному соціально-політичному явищу, яке стало не тільки предметом досліджень і міркувань багатьох істориків, а й позначилося на долі місцевого населення. Тому для румун і молдаван святкування травневих подій 1812 р. після 31 серпня 1989 р.³, а особливо після 1991 р. виглядає геть недоречним.

Для свідомих носіїв румунської мови, які мешкають по обидва береги Пруту це радше роковини жалоби, аніж довгоочікуваний ювілей. У них перед очима стоїть приклад об'єднання Німеччини, яка у ХХ ст. була розчленована лише протягом життя 1,5 покоління. Натомість вже приблизно восьме покоління румун і молдаван живе як дві окремі частини, які хоча і мали різні назви, однак жилися одним коренем, маючи фактично одну мову і спільну, на певних етапах, історію.

Тому румунськомовна історіографія напередодні травня 2012 р. вибухнула новими виданнями, які зайвий раз вказали на актуальність цієї тематики для вчених і для громадськості Румунії і Республіки Молдова. Оцінки цього вікопомного трактату виявилися невтішними з точки зору оцінки прогресивності усіх сфер життя романського населення Пруто-Дністровського межиріччя, яке з 1812 р. прийнято називати Бессарабією.

З'явилося чимало нових праць дослідників, які бажали висловити свій погляд на проблему, проте нашу увагу привернула одна — невелика за обсягом,

* Олександр Пономарьов — кандидат історичних наук, провідний архівіст ЦДІАК України.

¹ *Mischevca Vlad. Anul 1812: Două secole de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rusiei.* — Chişinău, 2012, 142 p. (румунською мовою).

² Переважно наукові конференції.

³ Цього дня було прийнято закон про перехід молдавської мови на латинську графіку, який усунув розбіжності між молдавською і румунськими мовами. Для тих хто все ж таки наполягає на існуванні молдавської мови, або не бажає загострювати мовне питання можна запропонувати політкоректний варіант: румунська (молдавська) мова.

але ґрунтовна — розвідка, яка є квінтесенцією доробку багатьох років попередньої копiткої праці⁴. Йтиметься про книгу Влада Мiскевки з промовистою назвою «Рiк 1812-й».

Вiдразу зазначимо, що бiблiографiя праці нараховує 200 позицій рiзними мовами. Кожний роздiл має доречний епiграф, в тому числi таких титанiв духу як М. Когелнiчану та М. Емiнеску⁵. Не обiйшов увагою автор i пiсенно-поетичну творчiсть яка зафiксувала подiї 1812 р., назвавши Прут «клятою рiкою», через те що її води роздiлили один народ. Низка таблиць i дiаграм поданих наприкинцi книги, свiдчить про системний пiдхiд вченого до зазначеної проблеми.

Спираючись на численну бiблiографiю та ранiше вже опрацьований автором архiвний матерiал у роботi пiд рiзними кутами зору висвiтлюється iсторичне значення 1812 р. для корiнного населення Бессарабiї. Так зокрема, вчений розглядаючи подiї росiйсько-турецької вiйни 1806–1812 рр., порiвнює наслiдки Бухарестського трактату з наслiдками пакту Молотова-Рiббентропа, якi також були невтiшними для населення Бессарабiї.

Автор, аналізуючи значення росiйсько-турецьких вiйн, якi були протягом XVIII ст. (1710–1713, 1735–1739, 1768–1774, 1787–1791 рр.), зазначає їх регулярнiсть i зважаючи на те що вони напряду торкалися долi Румунських Князiвств розглядає їх як такi, що вказували на послiдовне i невинне прагнення Росiї вирiшити Схiдне питання на свою користь, встановивши свiй контроль над Карпато-Дунайським регіоном. Цi вiйни змусили Князiвства стати плацдармом у вiйськових зiткненнях мiж трьома iмперiями. Наступна вiйна 1806–1812 рр. була бiльш тривалою нiж всi попереднi вiйни з Портою, так що встигло змiнитися три султани: Селiм III (1789–1807 рр.), Мустафа IV (1807–1808 рр.), Махмуд II (1808–1839 рр.); причому вперше здiйснювалося ведення воєнних дiй на двох театрах. Наслiдки якi мали Князiвства потому автор зводить до наступних виявiв.

⁴ Бiблiографiя Влада Мiскевки з iсторiї Молдови й зокрема присвячена укладенню Бухарестського трактату наступна: *Pacea de la București. (Din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812.* — Chișinău: Știința, 1992, 1993, 200 p. (coautor Ion Jarcuțchi.); *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea.* — Chișinău: CIVITAS, 1999, 143p.; *Principele Constantin Ypsilanti, 1760–1816.* — Chișinău: CIVITAS, 1999, 175 p.; *Ο ηγεμόνας Κωνσταντίνος Υψηλάντης (1760–1816).* — Θεσσαλονίκη: Αδελφών Κυριακίδη, 2008, 347 p. (Domnul Constantin Ypsilanti. — Salonik, 2008, în limba greacă).

⁵ Стосовно Мiхая Емiнеску варто зауважити, що його публiцистика є невичерпним джерелом для iсторикiв румунського народу. Практичне на кожен суспiльно-полiтичну подiю XIX ст. Лучаферул мав свою думку, серiя полемiчних статей була присвячена поетом подiям 1806–1812, 1853–1856, 1877–1878 рр. Цiкаво, що використання в його творчостi елементiв українського фольклору дало деяким дослiдникам «пiдстави» долучити поета до українцiв, якi вважають, що оскiльки «...справжнiм прiзвищем Михайла було не румунське Емiнеску, а українське Емiнович, його творчiсть значною мiрою базується на мiсцевому українському фольклорi, що пiдтверджує його українське походження» // Семенюк С. Українськi iсторико-етнiчнi землi (Польща, Угорщина, Румунiя, Словаччина, Чехiя, Австрiя, Саксонiя). — Львiв: Априорi, 2011. — С. 534.

Одним з наслідків російсько-турецького протистояння (1711 р.) може бути названо поспіх того що ми називаємо «воцаріння греків-фанаріотів» в Румунських Князівствах (1711/1716–1821 рр.)

Російсько-австрійсько-турецькі війни стали причиною численних людських страждань і втрат.

Матеріальні і територіальні втрати були насправді вражаючими. Імперія Габсбургів окупувала Трансильванію (1687–1918 рр.), Банат (1718–1918 рр.), Олтенію (1718–1739 рр.) і Буковину (1775–1918 рр.). Османська Порта перетворила в 1715 р. Хотинський цинут в райю. Росія анексувала Бессарабію (1812–1918 рр.).

Забезпечення провізії сил учасників і надмірні платежі стягнені з Князівств були колосальними і не могли бути оцінені.

Фатальним наслідком всіх війн були: епідемії чуми, висипного тифу та епізоотії.

Війни позбавили румунське суспільство розвитку буржуазних відносин: безпеки виробництва і обміну.

Занепад суспільного життя, нові норми і звичаї (в тому числі і зіпсовані), які були принесені військами окупантів-«визволителів» завдали збитків місцевим родинам⁶.

Як бачимо автор подає не тільки конкретні вияви наслідків війни, а й розглядає її у контексті руйнування цілісності трьох Румунських Князівств трьома імперіями, чії анексіоністські дії мали місце протягом кількох століть.

Окремо автор зупиняється на ролі фанаріотів у проголошенні війни 1806–1812 рр., підкреслюючи, що креатури Росії — князі-фанаріоти О. Морузї й К. Іпсіланті, не користувалася рівнозначною довірою з боку офіційного Петербургу. В російській столиці були більш схильні довіряти К. Іпсіланті, що й обумовило те що, в свою чергу О. Морузї не став ключовою фігурою при вирішенні Росією Східного питання у Румунських Князівствах.

До дискусійних питань сучасної історіографії відноситься і датування початку війни 1806–1812 рр. Так, вже 16 (28) жовтня 1806 р. Олександр I наказав генералу І. Міхельсону відправити війська аби зайняти Молдову, і в листі від 23 жовтня (13 листопада) 1806 р. до російського посла в Стамбулі А. Італінського імператор підтверджує зазначений наказ, а вже 10 (22) листопада 1806 р. без оголошення війни російські війська перетнули Дністер й увійшли до Молдавського князівства. У зв'язку з цим перед автором постає просте, лише на перший погляд, запитання: яку дату вважати початком російсько-турецької війни 1806–1812 рр.? В. Міскевка схильний визначити останню дату як дату фактичного початку війни, коли російські війська порушили своїм вторгненням, з точки зору міжнародного права, територіальну цілісність і політико-правову окремішність Румунських Князівств.

Автор чітко поділяє перебіг подій війни 1806–1812 рр. на чотири періоди разом з фінальним етапом.

⁶ *Mischevca Vlad. Anul 1812: Două secole de la anexarea Basarabiei...* — Chişinău, 2012, p. 24–25.

I період — правління Константина Іпсіланті під час панування російської адміністрації: від переходу Дністра, 10–11 (22–23) листопада 1806 р. російською армією під орудою І. І. Міхельсона і до укладення перемир'я в Слободзії (12 серпня 1807 р.). В цей час російська армія, що нараховувала до 33 тис. осіб особового складу, зайняла без спротиву фортеці Хотин, Бендери, Аккерман, Кілію, тобто всю територію поміж Дністром і Дунаєм, за виключенням деяких потужних фортець на Дунаї (Ізмаїл, Бреїла, Джурджіу тощо). 16(28) листопада князь Долгорукий зайняв Яси. К. Іпсіланті прийшовши 15(27) грудня 1806 р. разом з царськими військами до Бухаресту направив циркуляр ісправникам, повідомивши їм, що прибув як «Господар обох Країн — Молдови і Валахії». Господар Молдови О. Морuzzi залишившись вірним Порті відійшов за Дунай, таким чином влада К. Іпсіланті розповсюдилась на обидва Князівства, однак цей фанаріотський князь не користувався підтримкою місцевих бояр і зайшов у конфлікт з російським генералом І.А. Мілорадовичем⁷. Найбільшою перемогою російського флоту під орудою адмірала Д. М. Синявіна була морська битва з турками поблизу півострову Афон (19.06.1807 р.).

II період — Слободзійське перемир'я (серпень 1807 р. — весна 1809 р.). У цей період, виходячи з умов передбачених Тильзійським договором (1807 р.), за посередництва французької дипломатії було укладено 12(24) серпня 1807 р. перемир'я в Слободзії відповідно до якого армії воюючих сторін мали бути виведені з Князівств. Олександр I вирішивши встановити кордон імперії по Дунаю, не відвів війська (російська армія становила на той час 80 тис. вояків), а 17 листопада 1808 р. К. Іпсіланті було остаточно позбавлено престолу, який залишив Князівства ще у серпні 1808 р. Російсько-османські переговори в Яссах (березень–квітень 1809 р.) не зафіксували ніякого прогресу, оскільки Санкт-Петербург вимагав проведення кордону по Дунаю і гирлу Святого Георгія.

III період — вирішальних баталій: від поновлення військових дій (включаючи і Кавказ) навесні 1809 р. і допоки М. І. Кутузову (маючи в своєму розпорядженні 4 дивізії з особовим складом у кількості 46 тис. осіб) вдалося змінити співвідношення сил на користь Росії отримавши перемогу під Рущуком (22.06/4.07.1811 р.) силами, що значно поступались чисельністю турецьким військам. У подальшому оточивши турок в їхньому таборі під Слободзією на лівому березі Дунаю (23 листопада 1811 р. — 12 тис. турок, що лишилися в живих — капітулювали).

IV період — другого перемир'я і дипломатичних угод: від початку мирних переговорів в Джурджіу (19(31) жовтня — 21 листопада (3 грудня) 1811 р.) і до підписання 16(28) травня 1812 р. миру в Бухаресті. Протягом цього періоду територіальні претензії Росії, яка вимагала в якості кордону Дунай нашітовувалася на спротив османської дипломатії. На початку жовтня 1811 р. великий візир Ахмед-паша був готовий поступитися Хотиним і пропонував встановити новий кордон по р. Бик і р. Кундук (Когильник). Вреїті-реїт було

⁷ З неясних причин у генерала Михайла Андрійовича Милорадовича в цій праці відсутні ініціали. Це ж стосується і князя Долгорукого.

прийнято компромісне рішення, яке великий візир заявив М.І. Кутузову: «Даю Вам Прут і нічого більше! Прут або війна!».

Окремий епізод війни становить фінальний етап: після 16(28) травня 1812 р. — до остаточного виводу російських військ з Князівств на початку жовтня 1812 р., коли на чолі Дунайської армії знаходився адмірал П.В. Чічагов, який намагався досягти «союзу» з Портою, плануючи нові військові («Адріатична диверсія») і дипломатичні заходи проти наполеонівської Франції⁸.

Важливим моментом у будь-якій війні є наслідки до яких вона призвела. Так автор дослідження розглядає наслідки у двох окремих главах.

Безпосередні наслідки війни звелися до того, що територія Молдови зменшилася майже удвічі (48%), у Бессарабії було тоді 17 міст і містечок та близько 700 сіл, з населенням від 92946 до 492630 осіб (автор подає крім цих — найменшої й найбільшої цифр, дані які були вираховані ним — 300–340 тис. осіб), яке ще не ставши підданими російського царя вже зазнало розорення.

Після війни, протягом 1812–1818 рр. в Бессарабській області відбулося 1025 виявів протесту, які відбулися внаслідок (або мали наслідком): 372 (36,3%) — зловживань поміщиків, ісправників, орендарів, концесіонерів тощо; 318 (31%) — надмірних повинностей, податків й податей; 133 (13%) — зловживань російських військових; 93 (9,1%) — переселення й втечу селян за Дністер; 62 (6%) — втечу селян у Запрутську Молдову; 31 (3%) — зловживань місцевої адміністрації і російських чиновників; 13 (1,3%) — обмежень у внутрішній і зовнішній торгівлі. І лише 3 (0,3%) протестів селян припало на випадки пов'язані з гайдуцьким рухом й іншими розбійними нападами. Більшість з протестів відбулося у перші роки після анексії (червень 1812–1816 рр.) — 998 випадків (97,4%)⁹.

Довгострокові наслідки війни знайшли свій вияв в тому, що населення Бессарабії, яке мало пільги по звільненню від обов'язкової військової служби 1874 р. було їх позбавлено. У 1831 р. з встановленням санітарно-митних пунктів на Пруті й Дністрі припинились жваві економічні зв'язки з іншими румунськими землями. В галузі соціальної політики проводилися заходи з переселення до Бессарабії «колоністів», здебільшого болгар і гагаузів. Натомість роль бессарабців була другорядною, на них чинився тиск за допомогою спритних ділків, які брали землі селян в оренду за безцінь¹⁰. Нобілітет Бессарабії був змушений відмовитися від своїх рангів і титулів. Бояри, духовенство, купецтво й інші привілейовані прошарки прискореними темпами інкорпоровалися у дворянський

⁸ *Mischevca Vlad.* Anul 1812: Două secole de la anexarea Basarabiei... — Chişinău, 2012, p. 34–36.

⁹ *Mischevca Vlad.* Anul 1812: Două secole de la anexarea Basarabiei... — Chişinău, 2012, p. 70–71.

¹⁰ Докладніше про це: *Пономарёв А.М.* «Еврейский фактор» в социально-экономической жизни Бессарабии в освещении румынской либеральной прессы 1880–1881 гг. // «Mass-media: între document și interpretare». Congresul Internațional de Istoria a Presei, ediția a V-a. — Chişinău, 2012, p. 121–127.

стан Російської Імперії, аби не втратити те що мали¹¹. Політика русифікації привела до того наприкінці XIX ст. приблизно 94% молдаван були неписьменні. Поступово вживалися заходи з обмеження сфер дії румунської (молдавської) мови.

Сучасні дослідники виділяють п'ять етапів мовної політики царизму у Бессарабії. У 1812–1828 рр. у всі сфери життя починає просочуватися російська мова. В перші роки після анексії спостерігалось лояльне ставлення до румунської мови з боку царської адміністрації, оскільки у Бессарабії на 1817 р. нараховувалося лише 1700 російських родин. Було відкрито духовну семінарію (1813 р.) та єпархіальну типографію (1814 р.), яка видавала книги румунською (молдавською) мовою. «Статутом утворення Бессарабської області» 1818 р. передбачається більш-менш врівноважена двомовність.

Наступний етап 1828–1843 рр. відзначається заборонаю румунської мови шляхом витіснення її з судочинства, оскільки кількість росіян серед суддівського чиновництва постійно збільшувалася, обираючи потім для діловодства не тільки російську мову, а й самі закони. Російська мова в цей час постає як офіційна мова краю, а румунська поки що існує як предмет для викладання, — на ній виходить релігійна література, проводять відправи в церкві. З 1842 р. припиняється діловодство румунською мовою в державних установах.

Етап 1843–1871 рр. позначився подальшим наступом на румунську мову. Як предмет викладання її було остаточно заборонено в Кишинівській гімназії (1866 р.), духовній семінарії (1867 р.), повітових школах (1871 р.).

Події етапу 1871–1905 рр. свідчили про невпинну і тотальну русифікацію усіх сфер життя, залишивши румунську лише для домашнього вжитку. Так, 1871 р. архієпископ Кишинівський П. Лебедев наказав вилучити книги надруковані румунською, а 1882 р. відповідно до рішення Священного Синоду єпархіальна типографія була закрита. З метою позбавитися священників-молдаван архіпастирем були влаштовані іспити з російської, а за весь час свого керування єпархією П. Лебедев закрав 340 церков.

У 1905–1917 рр., під час п'ятого етапу, відбувалися процеси що характеризували рішучість місцевого населення у відстоюванні права на освіту рідною мовою. Бессарабське земство у 1905–1906 рр. вимагало введення румунської мови як обов'язкової дисципліни для викладання, а у 1905–1917 рр. на ній було видано низку газет¹².

На останок зазначимо, що події румунської і молдавської історії стосуються і сучасної України.

Політологічний Р. С.

Історія нічого не варта якщо не навчає своїх дослідників пильності і умінню аналізувати події минулого, які можуть проявитися в майбутньому. Адже навіть

¹¹ Справи щодо підтвердження свого шляхетного походження місцевим нобілітетом можна вивчати у Національному архіві Республіки Молдова. Див., наприклад: НАРМ — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 237; Ф. 5. — Оп. 2. — Спр. 392, 403.

¹² *Colesnic-Codreanca L. Limba română în Basarabia (1812–1918). — Chişinău, 2003, p. 17–20.*

наукова література має в собі явний або прихований категоричний імператив. Наслідки 1812 р. у геополітичному сенсі є трагічними для румунської Бессарабії, але ніхто не бере до уваги, що для населення українського Буджаку будь-яка зміна геополітичної конфігурації в цьому регіоні може бути не менш трагічною. Лінія Каушани-Кагул є межою між лісовою частиною Бессарабії (Кодри) і буджацькими степами. Це була так звана лінія Халіл-паші встановлена ще 1666 р., і яка слугувала кордоном Молдавського князівства, розмежовуючи романське осіле населення і ногайських кочовиків, які були васалами кримських ханів.

Буджак ані за тяглістю володіння, ані за наявністю корінного східнороманського населення не належав молдавським господарям. Виключення становило володіння Молдовою до 1484 р. фортецями Аккерманом і Кілією, і до 1538 р. відповідно Бендерами й Ізмаїлом, які були форпостами й одночасно анклавом романського поселення в цьому регіоні. За століття турецького панування ситуація докорінно змінилася й кількість нетюрського населення зменшилась. Зазначимо, що Буджацький степ навіть без наявності ногайців був важким в освоєнні, залишаючись і нині зоною ризикованого землеробства.

Остаточний перехід ногайців під російське зверхництво у 1806 р. дозволив після переселення кочовиків у Приазов'є, розпочати колонізацію Буджаку болгарськими і гагаузькими переселенцями. Брало участь у цьому процесі як слов'янське, так і східнороманське населення. Щоправда у містах Буджаку протягом 1812–1918 рр. більшість становив слов'янський елемент. Таким чином, коли відповідно до пакту Молотова-Ріббентропа Бессарабія у серпні 1940 р. опинилася під юрисдикцією СРСР, цілком логічним було те, що південна частина Буджаку була віддана до складу України. При цьому однак було порушено цілісність болгарсько-гагаузького «водворення», яке тяжіючи до Болграду як центру колоністів опинилось у двох різних державах. Більшість сіл з молдавським населенням, яке на той час вже частково замешкало південь Бессарабії, увійшло до складу Молдавської РСР.

Україна і Республіка Молдова на пострадянському обширі опинилися майже в однакових умовах. З тією різницею, що Україна не має друзів і прихильників, які були б зацікавлені у її територіальній цілісності і подальшому розвитку як суверенної держави. Натомість Республіка Молдова має свого симпатика — Румунію, яка може допомогти їй інтегруватися до Євросоюзу. Якою буде при цьому політика цих держав щодо України? Будемо сподіватися, що виваженою. Так, Фінляндія втративши у зимовій війні з Росією 40 тис. км², які на цілком законних підставах належали фінам, відмовилася від територіальних претензій маючи за підставу Хельсинську угоду про непорушність кордонів у Європі від 1974 р.

Україна не зазіхала на Бессарабію, чия південна частина дісталася їй внаслідок геополітичних трансформацій запланованих у Кремлі, тому і не може відповідати ані в правовому, ані в моральному аспектах щодо поділу цієї території.